

Famil Qağamalı oğlu NİFTİYEV
İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu,
İqtisad elmlər doktoru üzrə dissertant
E-mail: f.niftiyev@mail.ru

CƏMIYYƏTİN MÜASİRLƏŞMƏSİNDƏ ELMİN İNSAN KAPİTALINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə insan kapitalının tərkib hissəsi olan elm sektorundan söhbət açılır. Tədqiqat olunan sahənin yaranma tarixi, alimlərin fikirləri, statistik və şəkil üzərində təhlillər aparılmışdır. Azərbaycanda olan elm sektorunun vəziyyəti, tədqiqatçıların sayı, dövlətin elmə ayırdığı vəsaitdən danışılır. Eləcə də, Respublikada insan kapitalının elm sektorunda inkişafı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və onların nəticələri barədə məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: cəmiyyət, insan kapitalı, elm, tədqiqat, Azərbaycan

UOT 331

JEL: H52

Giriş

İnsan kapitalı müasir qloballaşan cəmiyyətin ən aktual və mühüm problemlərindən biridir. Cəmiyyətdə insan kapitalı öz əsasını insan fenomenini araşdıran əsas fundamental ideyalardan alır. Onun iqtisadi, siyasi, milli-mənəvi əsaslarının təkmilləşdirilməsi üçün mühüm fikirlər var.

Son dövrlər dünyada və onun regionlarında insan kapitalının formalaşmasına, toplanmasına və zənginləşməsinə maraq artmaqdadır. Ümumiyyətlə, fərddə insan kapitalı doğulduğu andan başlayır və ömrü boyu davam edir. İqtisadi elmdə və ictimai həyatda bu proses getdikcə daha çox sosial sahə kimi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Sosial tərəqqinin əsas məqsədi hər bir fərdin potensialının reallaşdırılmasını təmin etmək və sağlam, yaradıcı, fəal həyat təzi sürməkdən ibarətdir. Buradan belə nəticə çıxır ki, şəxsiyyətin keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi bütün bəşəriyyətin tərəqqisinin açarı və məzmununa çevrilir. Postindustrial cəmiyyətin ən əhəmiyyətli resursları fabriklər, avadanlıqlar və digər fondlar deyil, insandır. Bu, insana münasibəti həm lokal, həm də global amil kimi deyil, istehsalın təkmilləşdirilməsi və cəmiyyətin inkişafı üçün güclü sosial-psixoloji resurs kimi diktə edir.

Elmdə insan kapitalı və elmi tədqiqatların inkişafı çox sıx və müəyyən mənada ikitərəfli əlaqədədir. İnsan kapitalına qoyulan investisiya-

lar, onların həcmi və istiqamətləri əsasən fundamental xarakter daşıyır və elmi tədqiqatların istiqamətini və dinamikasını müəyyən edir. Müasir dünyada insan kapitalının inkişafındakı uğurlar iqtisadi inkişaf baxımından da həlledicidir. O, öz növbəsində insan kapitalının gücləndirilməsinə və inkişafına yönəlmiş strategiya və siyasətin həyata keçirilməsi üçün etibarlı əsasdır.

Yaranma tarixi

“İnsan kapitalı” anlayışı öz-özünə yaranmamış, iqtisadi fikrin inkişafının təbii nəticəsi idi. İnsan kapitalının inkişafı problemi iqtisadi fikir tarixində dərin köklərə malikdir. Qeyd etmək olar ki, insan kapitalı nəzəriyyəsinin müəyyən elementləri 21-ci əsrin əvvəllərində işlənilməyə hazırlanmışdı, lakin tədqiqatçılar “insan kapitalı” anlayışının məzmunu ilə bağlı müxtəlif mövqelər tutmuşlar.

“İnsan kapitalı” termini ilk dəfə 1980-ci illərdə qərbdə meydana çıxmışdır. Nobel mükafatçıları Teodor Şults və Qerri Bekkerin əsərlərində rast gəlinir. Onlar “insan kapitalı”nı insanın qabiliyyətlərinin, o cümlədən onun istedadının, təhsilinin, qazanılmış ixtisaslarının, fitri qabiliyyətlərinin iqtisadi qiymətləndirilməsi kimi müəyyən edirdilər [6].

“İnsan kapitalı” nəzəriyyəsinin baniləri Q.Bekker və T.Şults “insan kapitalı” anlayışını bilavasitə yalnız biliyin daşıyıcısı kimi insanla

əlaqələndirmişlər və onlar cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafının əsas amili kimi təhsilə xüsusi önəm verirdilər. Hazırda belə bir tərif artıq daralmış kimi görünür. İnsan kapitalına təkcə savadlı mütəxəssislər deyil, həm də bilik, təhsil, elm, əqli əmək alətləri və onun istehsal funksiyalarının yerinə yetirilməsi baxımından insan kapitalının fəaliyyət göstərməsi üçün mühit daxildir. Həqiqətən də, öz işi üçün proqram təminatı olmayan, lazımi informasiya mənbələri, məlumat bazası, metod və texnologiyaları olmayan mütəxəssis müasir şəraitdə, eləcə də, yüksək həyat keyfiyyəti olmadan öz işini, funksiyalarını yerinə yetirə bilməz. Mütəxəssis bu ölkədə işləməyəcək, ona əmək intellektual fəaliyyəti üçün rahat şərait yaradılacağı ölkəyə gedəcək.

İnsan kapitalının iqtisadi artımın əsas amili olması fikrini inkişaf etdirərək məşhur Qərb iqtisadçısı və menecment mütəxəssisi D.Qreysonu qeyd etmək istərdim. O yazırdı: "İnsan kapitalı ən qiymətli resursdur, təbii ehtiyatlardan və ya yığılmış sərvətdən çox vacibdir. Rəqabət qabiliyyətinin, iqtisadi artımın və səmərəliliyin təməl daşı olan zavodlar, avadanlıq və inventar deyil, insan kapitalıdır" [5, s. 59].

A. İ. Dobrynin və S. A. Dyatlov yazılarında aşağıdakı tərifləri verirlər: "insan kapitalı, əmək prosesində məqsədəuyğun şəkildə istifadə olunan məhsuldarlığın və qazancın artmasına kömək edən müəyyən bir sağlamlıq, bilik, bacarıq, qabiliyyət, motivasiya ehtiyatıdır." [3].

Azərbaycanda insan kapitalı ilə məşğul olan alimlər bu sahənin daha perspektivliyindən bəhs edir. U.Ələkbərov, F.Niftiyev, F.Mikayılov və başqalarının əsərlərində insan kapitalı ilə bağlı məlumatlar yer almaqdadır [4].

Elm sektoru

Bilik kapitalı insan kapitalının əsasını təşkil edir. Əgər iqtisadi artım 60%-dən çox insan ka-

pitalı hesabına təmin edilirsə, onda insan kapitalının özünün $2/3$ -nin formalaşması peşə təhsilindən, elmə və təhsilə maliyyə qoyuluşlarından asılıdır. İnsanın təhsili insan kapitalının səviyyəsini müəyyən edir. İnsan biliyə təhsil sistemi vasitəsilə yiyələnir. M.Abişeva yazır ki, "Təhsil bilik və texnologiyaya artan tələbatı ödəyir" [2, s. 46]. Amma burada nəzərə almaq lazımdır ki, təhsil fəaliyyət göstərir və öyrənmələrə əsasən formalaşmış bilikləri təqdim edir. Yeni biliyin yaradıcı inkişafı elmin səlahiyyətindədir. Eyni müəllifin "insan kapitalı yalnız bir insanın bilik, bacarıq və özünü dərk etməsi deyil, yalnız cəmiyyət üzvlərinin praktik bacarıq və intellektual səylərinin məcmusu deyil, ilk növbədə yeni bilik və dəyərlər yaratmaq bacarığıdır" ifadəsi ilə razılaşsaq, yeni biliklərin yaradılması elm tərəfindən asanlaşdırılır. Bu, onun insan kapitalının strukturunda konstruktiv və yaradıcı rolundan ibarətdir. Təhsil və elmin hər zaman bir yerdə fəaliyyət göstərməsi bu sahədə insan kapitalının inkişafına kömək edəcək.

Eyni zamanda, insan kapitalının formalaşmasında doğulduğu andan onun intellektuallığının, savadlılığının artırılmasında valdeyinlərin rolu böyükdür. Valdeyin ilə uşaq arasındakı qarşılıqlı münasibətin müsbət yöndə formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu da gələcəkdə təhsilə, elmə marağın artmasında böyük rol oynayacaqdır.

İnsan kapitalının inkişafında elm sahəsinin rolu böyükdür. Bununla məşğul olan tədqiqatçıların apardığı tədqiqatlar və işləmələr cəmiyyətə böyük töhfə verməklə yanaşı insan kapitalının formalaşmasına kömək edir. Elmi tədqiqat və işləmələrin yerinə yetirilməsinə öncə müəssisə, təşkilat, idarə və s. daxildir. Həmin təşkilatlar müasir tələblər səviyyəsində qurulmalıdır.

Cədvəl 1

Azərbaycanda tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı

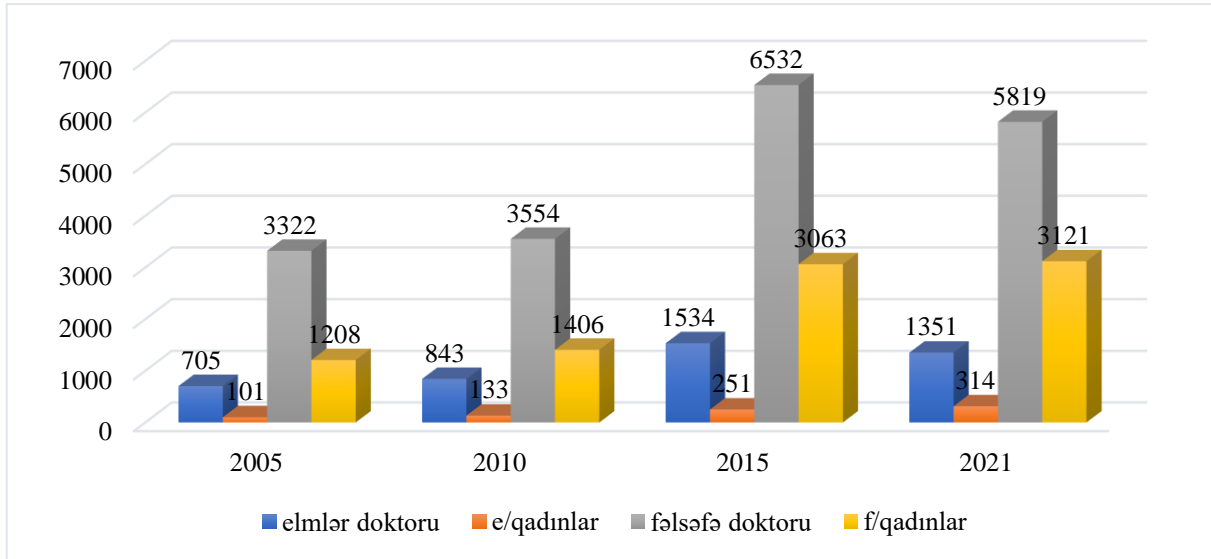
Göstəricilər	2005	2010	2015	2020	2021
Elmi-tədqiqat təşkilatları	97	93	91	86	90
Ali təhsil müəssisələri	33	37	39	37	37
Digər	16	15	11	4	7
Cəm	146	145	141	127	134

Mənbə: Azərbaycan elmi, DSK, 2022

Çədvəl 1-də təhlil aparılarkən təşkilatların sayında azalma müşahidə etmək olar. Elmi-tədqiqat və digər (sahibkarlıq sektoru) təşkilatlarda 2005-ci ilə nisbətən 2021-ci ildə 15 vahid azalma olmuşdur. Ali təhsil müəssisələrində 4 vahid artaraq 2021-ci ildə 37-yə çatmışdır. Bu sahəyə diqqətin artırılması üçün sahibkarlıq sektorunda bu kimi təşkilatların yaradılmasına ehtiyac vardır.

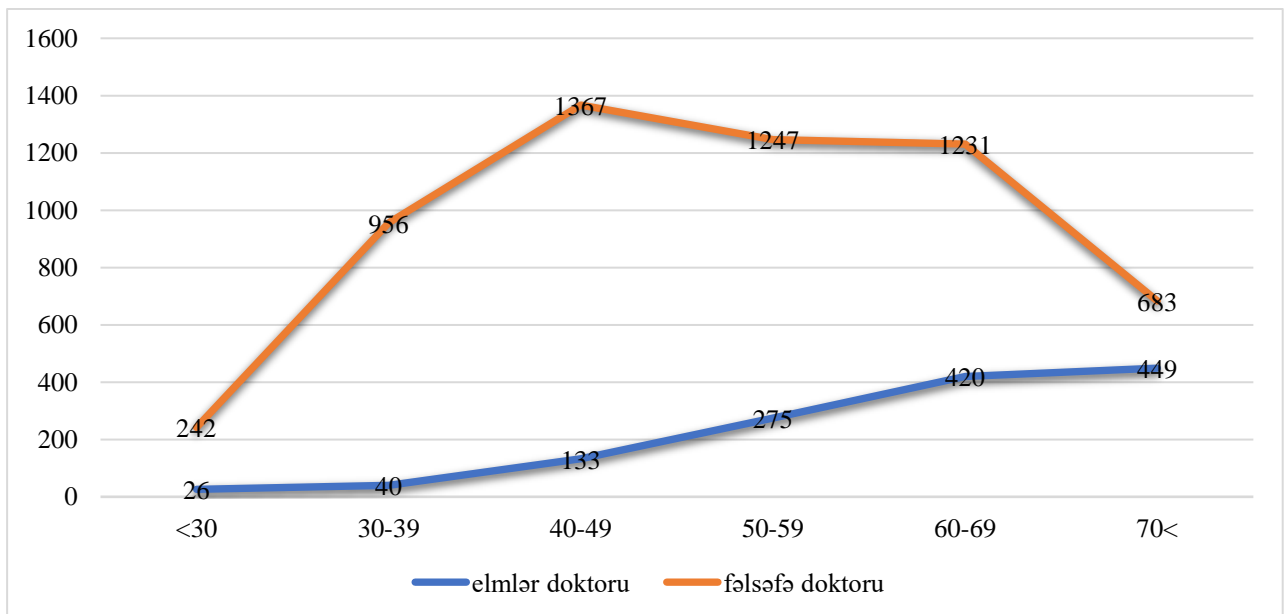
Tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatlarda heyətin sayında müxtəlif illərdə artma və azalma qeydə alınmışdır. 2005-ci ildə 18164 nəfər, 2015-ci ildə 23093 nəfər və 2021-ci ildə 19754 nəfər olmuşdur. 2015-ci illə müqayisədə 3339 nəfər azalmışdır [1].

Şəkil 1.

Şəkil 1-də tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatlarda heyətin arasında elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru, o cümlədən, qadınların sayı qeyd olunmuşdur. 2005-2021-ci illərdə elmlər doktorunun sayı 2 dəfə artmışdır. Bu

müddət ərzində fəlsəfə doktorlarının sayında 1,8 dəfə yüksəlmə müşahidə edilmişdir. 2021-ci il üzrə qadınların sayı elmlər doktoru üzrə 23% və fəlsəfə doktoru üzrə 54% olmuşdur.

Şəkil 2 2021-ci ilin sonuna tədqiqatçı mütəxəssislərin yaş qrupları

Şəkil 2-də elmlər doktoru üzrə artım düz mütənasiblik təşkil etdiyi halda, fəlsəfə doktorunda isə tərs mütənasiblik olmuşdur. Ölkədə, əsasən, elmlər doktoru olmaq istəyən tədqiqatçıların sayı 40 yaşdan sonra nəzərə çarpır. 40-70 yaş aralarındakı elmlər doktorlarının sayında 3 dəfə artım olmuşdur. Fəlsəfə doktorlarında isə bu tam tərsinədir. Belə ki, 50 yaşa kimi tədqiqatçıların sayında yüksəlmə getdiyi halda, yuxarı yaşlarda enmə müşahidə edilir.

Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclərin miqdarı 2000-ci ildə 9,3 milyon manat, 2005-ci ildə 28,8 milyon manat, 2015-ci ildə 113,2 milyon manat və 2021-ci ildə 151,8 milyon manat olmuşdur [1]. Elmə çəkilən xərclər 21 il ərzində 16 dəfədən çox artmışdır. Elmə çəkilən xərclərin ÜDM payı 2021-ci ildə 0,16% edir. Tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərin ÜDM-də payı 2000-ci ildə 0,3%, 2015-ci ildə 0,2% və 2021-ci ildə 0,2% olmuşdur. Bu xərclər MDB-yə üzv olan ölkələr arasında fərqli müşahidə edilib. 2020-ci il üzrə Rusiya (1,1%), Belarus (0,5%), Ukrayna (0,4%), Azərbaycan (0,2%), Moldova (0,2%), Ermənistan (0,2%) və digərlərində 0,1% olmuşdur. Bu da gələcəkdə elmdə yeni ixtisasların yaradılmasına, bu sahədə müstəqil tədqiqatların aparılmasına maddi nöqtəyi nəzərdən bir stimül verəcəkdir.

21-ci əsrin əsas prioritetinə - bilik iqtisadiyyatının qurulmasına nail olmaqda insan kapitalı və elmin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [7]:

- əsasən elmi-texniki sahələrdə ali və doktorantura təhsili və elmi istedadların, yeni alim və mühəndis nəsilərinin üzə çıxarılması, eləcə də, təşviqi üçün effektiv mexanizmin yaradılması yolu ilə inkişaf, burada ekonometrik iqtisadiyyatının kadr təminatı üçün zəruri olan intellektual kapitalın təkrar istehsalı prosesi üçün;

- iqtisadi artıma nail olmaq amili kimi ölkənin rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması;

- fundamental elmin inkişafı - təbiət və dəqiq elmlərdə keyfiyyət nailiyyətləri, nəzəri kəşflərin praktikaya tətbiqi prosesinin kəskin sürətdə sürətləndirilməsi, istehsal amillərinin keyfiyyətində əsaslı dəyişikliklər. Məsələn: istehsal prosesinin kompüterləşdirilməsi, elmin yeni mənbələrindən istifadə edilməsi; enerji, müəyyən xassələrə və funksiyalara malik sintetik materialların işlənməsi və bunun nəticəsində

ölkənin elmi-texniki potensialının modernləşdirilməsi aiddir.

İnsan kapitalı ilə bağlı respublikada müəyyən addımlar atılmışdır. Bunun bir hissəsi olan elm sahəsində müəyyən dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 iyul 2022-ci il tarixli fərmanı ilə Təhsil Nazirliyinin adı dəyişilərək Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi yaradılıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli sərəncamı “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər” proqramında bu sahənin inkişafı üçün zəruri addımlar atılacaqdır [8]. Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi gənclərə xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil alma imkanları yaratmaq, onların Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafını təmin edəcək və qlobal çağırışlara cavab verəcək müasir texnologiyaları çevik mənimsəyən, praktiki bilik və bacarıqlara yiyələnən, müasir və gələcək əmək bazarının tələblərinə cavab verən rəqabətqabiliyyətli və yüksək ixtisaslı peşəkar kadrlar kimi hazırlanmasını təmin etməkdir [9].

“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nın və “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”nın 4 may 2009-cu ildə təsdiq edilməsi bu sahəyə qoyulan diqqətin artmasıdır. Onun əsas məqsədi aşağıdakılardır [10]:

- Azərbaycan elminin strukturunu və tərkibini ölkənin mövcud və perspektiv tələbatları baxımından müəyyən etmək;

- ölkədə elmin dünya elmi, texnikası və texnologiyalarının prioritet istiqamətlərinə uyğun təşkilini təmin etmək;

- elmin ölkənin iqtisadi inkişafında rolunu artırmaq;

- elm sahəsində mövcud kadr potensialını, o cümlədən, elmi tədqiqat problemləri ilə məşğul olan mütəxəssis və eləcə də elmdə peşəkar idarəçilik funksiyalarını həyata keçirməyə qadir olan kadrların hazırlığını təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasında fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritetlərini ölkənin

mühüm sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni məsələlərinin həllinə uyğun müəyyənləşdirmək;

- fundamental elmlər üzrə tədqiqatları genişləndirmək;

- elm və texnika sahəsində idarəetmə sistemini təkmilləşdirmək;

- elmi tədqiqat müəssisələrinin və bütövlükdə elmin maliyyələşdirilmə mexanizmlərini təkmilləşdirmək;

- elmi-texniki infrastrukturunu modernləşdirmək;

- elmin normativ hüquqi bazasını yaratmaq;

- yüksək ixtisaslı elmi kadrlar hazırlamaq;

- elmi məktəblərin qorunmasına və varisliyin təmin edilməsinə nail olmaq;

- elmin, təhsilin və istehsalın inteqrasiyasını təmin etmək;

- elmi işçilərin sosial vəziyyətini əsaslı şəkildə yaxşılaşdırmaq;

- elmin informasiya təminatını gücləndirmək;

- beynəlxalq elmi əlaqələri dərinləşdirmək;

- Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasını gücləndirmək;

- elmi tədqiqatların və innovasiya siyasətinin səmərəsini artırmaq;

- ölkəni texnoloji cəhətdən modernləşdirmək;

- elmi potensialın ölkənin milli təhlükəsizliyində fəal iştirakına nail olmaq;

- xalqımıza məxsus milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı istiqamətlərdə bir çox məsələləri yenidən azərbaycançılıq məfkurəsi mövqeyindən araşdırmaq;

- elmi potensialı ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişafına yönəltmək.

Nəticə

Cəmiyyətin inkişaf etməsində insan kapitalının elm sektorunun bu sahəyə verdiyi töhfə gələcək nəsillərin dünyaya inteqrasiyasını artıracaq. Bu sahədə çatışmayan müəyyən problemləri var ki, bu da insan kapitalına mənfi təsir edir. Bunlar aşağıdakılardır:

a) biznes sektoru ilə elm sektoru arasında qarşılıqlı əlaqələrin kifayət qədər az olması;

b) tələbələrin praktika vaxtı elmi tədqiqat institutlarında ya az vaxt keçirməsi, ya da keçirməməsi;

c) Elm sektorunda əmək haqlarının aşağı olması bu sahədə çalışanların özəl sektora üz tutması ilə nəticələnir.

Ümumiyyətlə, yüksək keyfiyyətli insan kapitalının formalaşdırılması cəmiyyətin səmərəli modernləşməsinə töhfə verəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycanda təhsil, elm, mədəniyyət. Bakı, 2022, 496 s

2. Абишева М. Человеческий капитал в Республике Казахстан: проблемы образования // Адам әлемі – Мир человека, 2009. – №3 (41). С. 46–56.

3. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Цыренов Е. Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб. : Наука, 1999. 312 с.

4. İsmayılova A., Mikayılov F. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası. Bakı: “Çar ART” Nəşriyyatı, 2017, 28 s

5. О’Делл К., Грейсон Д. Американский менеджмент на пороге XXI века. – М.: Экономика, 1991. 320 с.

6. Theodore W. S. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities, 1972, p. 1 – 84

7. Ederer, P. Innovation at Work: The European Human Capital Index, 2006. Available at: www.lisboncouncil.net

8. <https://president.az/az/articles/view/50474>

9. <https://edu.gov.az/az/2022-2026-ci-iller-uzre-dovlet-proqrami/2022-2026-ci-iller-uzre-dovlet-proqrami>

10. <https://e-qanun.az/framework/17199>

Famil Qaqamali NİFTİYEV
Economic Scientific Research Institute

ASSESSMENT OF THE İMPACT OF SCİENCE ON HUMAN CAPITAL İN THE MO- DERNİZATİON OF SOCIETY

Absract

The article discusses the science sector, which is a component of human capital. Analyzes were made on the history of the researched area, opinions of scientists, statistics and pictures. The state of the science sector in Azerbaijan, the number of researchers, and the funds allocated by the state to science are discussed. The President's decrees and the results related to the development of human capital in the science sector in the republic have been reported.

Keywords: society, human capital, science, research, Azerbaijan

Фамиль Гагамалы НИФТИЕВ
Научно-Исследовательский Экономический Институт

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ НАУКИ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье рассматривается сектор науки, который является составной частью человеческого капитала. Были проанализированы история исследуемой области, мнения ученых, статистические данные и фотографии. Обсуждается состояние сектора науки в Азербайджане, количество исследователей, средства, выделяемые государством на науку. Доложены указы президента и результаты, связанные с развитием человеческого капитала в сфере науки в республике.

Ключевые слова: общество, человеческий капитал, наука, исследования, Азербайджан